

Natalia Organista

Michał Lenartowicz

Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie

Klasa społeczna a poziom i zróżnicowanie rodzinnej aktywności sportowo-rekreacyjnej. Wyniki badań jakościowych¹

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.3.07>

Abstrakt Artykuł analizuje uwarunkowaną klasowo aktywność sportową i rekreacyjną dzieci i ich rodziców w oparciu o teorię Pierre'a Bourdieu. Celem badania było scharakteryzowanie uczestnictwa w sporcie respondentów z klasy średniej i wyższej (n=64) i ich dzieci oraz sprawdzenie, czy uczestnictwo w sporcie jest uwarunkowane klasowo zgodnie z wzorami zależności prezentowanymi przez Pierre'a Bourdieu w odniesieniu do pola sportu. Skorzystano z częściowo ustrukturyzowanych indywidualnych wywiadów pogłębionych. Wywiady przeprowadzono w okresie od grudnia 2016 do marca 2017 r. na terenie Warszawy i aglomeracji warszawskiej. Wyniki wskazały, iż zarówno aktywność sportowo-rekreacyjna badanych rodziców, jak i ich dzieci odpowiada klasowym wzorom praktyk sportowych wskazanym przez Bourdieu. Tradycja rodzinna odegrała ważną rolę przy wyborze aktywności dzieci z klasy wyższej. Uprawiały one również więcej dyscyplin sportu niż dzieci z klasy średniej, a te same dyscypliny sportu były uprawiane przez dzieci z obu klas w inny (np. mniej lub bardziej zindywidualizowany, bardziej kosztowny, ściśle nadzorowany przez rodziców) sposób. Artykuł kończy wskazanie konsekwencji klasowo uwarunkowanej aktywności sportowo-rekreacyjnej badanych.

Słowa kluczowe klasa społeczna, rodzina, sport, rekreacja ruchowa, Pierre Bourdieu

Organista Natalia, dr, adiunkt w Katedrze Nauk Humanistycznych i Społecznych AWF Warszawa. Prowadzi badania dotyczące sportowych przekazów medialnych i płci. Zainteresowania badawcze obejmują również nierówności społeczne w sporcie, działanie organizacji sportowych oraz teorie feministyczne.

Adres kontaktowy:

Akademia Wychowania Fizycznego
Józefa Piłsudskiego w Warszawie
Wydział Wychowania Fizycznego
ul. Marymoncka 34, 00-968 Warszawa 45 (skrytka pocztowa 55)
e-mail: natalia.organista@awf.edu.pl

Lenartowicz Michał, socjolog sportu i kultury fizycznej. Pracownik AWF w Warszawie. Prowadzi badania m.in. na temat socjalizacji i konsumpcji sportowej. Autor książek *Klasowe uwarunkowania sportu i rekreacji ruchowej z perspektywy teorii Pierre'a Bourdieu* (2012, AWF Warszawa) i (razem z Jakubem Moszem) *Stadiony i widowiska. Społeczne przestrzenie sportu* (2018, Wydawnictwo Naukowe Scholar).

Adres kontaktowy:

Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie
Wydział Wychowania Fizycznego
ul. Marymoncka 34, 00-968 Warszawa 45 (skrytka pocztowa 55)
e-mail: michal.lenartowicz@awf.edu.pl

Autorzy wielu badań wskazywali na zróżnicowanie uczestnictwa w sporcie i rekreacji ruchowej w zależności od klasy społecznej (Scheerder i in. 2002; Bourdieu 2005; Elling, Claringbould 2005)². Uczestnictwo w sporcie i rekreacji ruchowej ma duży potencjał dystynktywny i funkcjonuje jako jeden z wielu wyróżników pozycji społecznej jednostki. Praktyki sportowe i konsumpcja sportowa mogą być wykorzystywane w procesie naśladowania stylu życia klas wyższych przez klasy niższe lub do utrwalania różnic społecznych oraz dominacji jednych grup społecznych nad innymi. Wykorzystując prace Pierre'a Bourdieu dotyczące klasowo uwarunkowanego habitusu, wskazuje się na wzajemną zależność kapitału kulturowego i gustów jednostki oraz miejsca w hierarchii społecznej. W przypadku szeroko rozumianych praktyk sportowych w wielu badaniach uzyskaliśmy potwierdzenie tego, iż członkowie klasy wyższej uprawiali sport częściej od członków klas niższych (White, Wilson 1999; Moens, Scheerder 2004; Stichele, Learmans 2006) oraz tego, że ich wybory dotyczące dyscyplin sportu lub sposobów uprawiania tych samych dyscyplin sportu były inne (Moens, Sche-

erder 2004; Stempel 2005; Warde 2006; Lenartowicz 2012a; 2012b; 2016). Niniejsze badanie miało na celu scharakteryzowanie uczestnictwa respondentów ze średniej i wyższej klasy społecznej, jak również ich dzieci, w sporcie i rekreacji ruchowej, a także sprawdzenie tego, czy uczestnictwo w sporcie jest uwarunkowane klasowo zgodnie z wzorami zależności prezentowanymi przez Pierre'a Bourdieu w odniesieniu do pola sportu i rekreacji ruchowej.

Założenia teoretyczne

W niniejszej pracy korzystamy z ramy pojęciowej Pierre'a Bourdieu. Pojęcia habitusu i kapitału kulturowego pozwalają zrozumieć, w jaki sposób sport może funkcjonować jako jeden z wyróżników klasy społecznej. Według Bourdieu habitus jest zbiorem nabytych dyspozycji; trwałym sposobem bycia i postępowania, który wyraża się w określonych praktykach (Bourdieu 1995: 15). Habitus jest odbiciem w jednostce tego, co zewnętrzne i społeczne; jest „internalizacją zewnętrzności, czyli strukturą ustrukturyzowaną” (Sztandarska 2010: 35), ale także „eksterioryzacją wewnętrzności” i „strukturą strukturującą”. Tak więc habitus jest efektem społecznych uwarunkowań, ale także czynnikiem sprawczym i źródłem dalszej reprodukcji kulturowej schematów działania, percepcji i ocen (klasowych, narodowych, etnicznych, płciowych itd.). Habitus zostaje uwewnętrzniony w dzieciństwie i manifestuje się w przyjęciu przez jednostki praktyk charakterystycznych dla danej grupy społecznej. Określony habitus tworzy gust, preferencje czy sposoby oceny. Smak zmienia się według Bourdieu wraz z położeniem klasowym. Częścią habitusu jednostki są

¹ Publikację przygotowano w ramach projektu DS 232 „Style konsumpcji sportowej Polaków” przeprowadzonego na Wydziale Wychowania Fizycznego Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie.

² Pojęcie sportu i rekreacji ruchowej pozostaje wieloznaczne i dostarcza sporo trudności interpretacyjnych (Lenartowicz 2012a: 55–62). W niniejszej pracy pojęcia sportu i rekreacji ruchowej wykorzystano często łącznie (np. skorzystano ze zwrotu „aktywność sportowo-rekreacyjna”) dla podkreślenia zachowań obejmujących zarówno intensywne uczestnictwo w sporcie z pierwszoplanowym elementem rywalizacji, jak i typowe formy rekreacji ruchowej, takie jak popołudniowa jazda na rowerze, zajęcia fitness w prywatnym klubie czy gra w piłkę nożną z kolegami lub dziećmi. Podczas prowadzenia badań empirycznych prowadzący wywiady dookreślali wraz z badanymi znaczenie używanych przez nich pojęć „sport” bądź „aktywność fizyczna”, aby zrozumieć charakter ich udziału w kulturze fizycznej.

między innymi dyspozycje związane z szeroko definiowaną kulturą fizyczną, postawą jednostki wobec ciała czy wreszcie podejmowaniem aktywności sportowo-rekreacyjnej i nadawaniem jej sensu. Bourdieu (1978) stwierdził na przykład, że wyższe klasy społeczeństwa francuskiego znacznie częściej grają w golfa i tenisa oraz jeżdżą na nartach zjazdowych niż klasa robotnicza. Jednocześnie ich przedstawiciele znacznie rzadziej interesowali się boksem, rugby, kulturystyką czy piłką nożną. Współdzielenie habitusu doprowadza do umacniania różnic między klasami społecznymi i tworzy osobne dla nich hierarchie konsumpcji (Widdop, Cutts 2013). Pojęcie habitusu należy rozpatrywać razem z pojęciem kapitału i pola. Dyspozycje, jakie jednostki nabywają, zależą od kapitału, który posiadają. Bourdieu wyróżnił trzy rodzaje kapitału: ekonomiczny, kulturowy i społeczny oraz będący wypadkową tych trzech kapitał symboliczny. Kapitał jest ucieleśniony i determinuje zakres możliwych wyborów jednostki w danym polu. Pole jest wyodrębnioną społeczną przestrzenią, z wyznaczonymi granicami i normami, gdzie dochodzi do reprodukcji kulturowej. Pozostaje miejscem, w którym dochodzi do rywalizacji pomiędzy jednostkami o różne formy kapitału. Jednym z takich pól, gdzie następuje zróżnicowanie jednostek, jest niewątpliwie sport i rekreacja ruchowa. Zainteresowania sportowe, umiejętności i wiedza nabywane podczas aktywności sportowo-rekreacyjnych tworzą kapitał symboliczny, który może zostać wykorzystany do nabycia istotnych społecznie zasobów ułatwiających awans społeczny czy do wzmocnienia pozycji danej jednostki. Teorię Bourdieu potwierdzają wyniki wieloletnich badań sondażowych w belgijskiej Flandrii (1979–1999), opisywane

przez Moensa i Scheerder (2004). Pokazują one, że wśród osób, które uczestniczyły w sporcie, pozycja społeczna miała wpływ na to, czy uczestniczą one w zorganizowanym sporcie klubowym, czy uprawiają sport poza strukturami organizacyjnymi, a także, jakie są ich preferencje. Trwałą tendencją zaobserwowaną w tych badaniach było też to, że osoby o wyższym statusie społecznym zajmowały się większą liczbą dyscyplin sportu lub form rekreacji ruchowej niż pozostali członkowie społeczeństwa oraz to, że pewne dyscypliny sportu skupiają osoby o wyższym, a inne o niższym statusie społecznym. Osoby z klas wyższych – przy ogólnie większym od innych grup zaangażowaniu w sport – unikają jednak tych form aktywności sportowej, które są tradycyjnie łączone z niższymi klasami społecznymi, zwłaszcza z klasą robotniczą. Z kolei badania Schredera i Vosa (2011), analizujących aktywne spędzanie czasu wolnego przez dorosłych mieszkańców Flandrii w ciągu czterdziestu lat (1969–2009), wykazały wzrost uczestnictwa w sporcie, jak również wyrównanie poziomów uczestnictwa kobiet i mężczyzn. Pokazały jednak, iż bycie aktywnym jest wciąż wynikiem stratyfikacji społecznej związanej z poziomem wykształcenia. Na gruncie społeczeństwa amerykańskiego dystynktywny charakter aktywności fizycznej potwierdził również Stempel (2005). Stwierdził on, że klasy dominujące w Stanach Zjednoczonych wykorzystują pozbawiony rywalizacji i fizycznego kontaktu uczestników trening oraz formy współzawodnictwa o niskim poziomie agresji i z niewielkim bezpośrednim kontaktem fizycznym do „tworzenia barier między nimi a klasą średnią i niższą” (Stempel 2005: 428). Warde (2006) z kolei, analizując społeczeństwo brytyjskie, stwierdza, iż

częstsze uprawianie sportu jest związane z klasą społeczną. Ponadto wyższa klasa społeczna uprawia elitarne sporty. Z kolei badania White'a i Wilsona (1999) pokazały, że poziom edukacji badanych (a zatem ich kapitał kulturowy) wpływał na ich częstsze uczestnictwo w aktywności fizycznej. Stichele i Learmans (2006) wskazali natomiast, że zmienną różnicującą częstotliwość uczestnictwa w kulturze, a także charakter tego uczestnictwa, był poziom wykształcenia: im większy był kapitał edukacyjny badanych, tym większa była częstotliwość ich uczestnictwa w kulturze. Nie tylko wyższy poziom uczestnictwa w sporcie jest powiązany z wyższą klasą społeczną, ale również chodzi o częstsze uczestnictwo w wydarzeniach sportowych na żywo (Eitzen, Sage 1991; Erickson 1996; Gruneau 1999: 52; White, Wilson 1999; Moens, Scheerder 2004; Hartmann-Tews 2006). Nie wszystkie jednak badania potwierdzają te prawidłowości. W przypadku ogólnopolskich badań Michała Lenartowicza (2012; 2012b; 2016) klasowo zróżnicowane okazało się nie samo uczestnictwo w sporcie i rekreacji, ale konsumpcja sportowa, szczególnie pośrednia (oglądanie sportu w telewizji, śledzenie informacji w Internecie itp.), w której prym wiodli członkowie niższych frakcji³ klasy średniej i klasy niższej. Wśród polskich badań wykorzystujących teorię Bourdieu należy zwrócić uwagę z jednej strony na pracę Stempnia (2017) dotyczącą fenomenu biegania, a z drugiej przedstawione przez Gdulę i Sadurę (2012) uwagi o korzystaniu z roweru przez mieszkańców Warszawy, przedstawicieli różnych klas społecznych. Według Stempnia, który analizował wypowiedzi 1653 respondentów ze-

brane w latach 2014–2015 podczas imprezy biegowej DOZ Maraton Łódź z PZU, praktyki biegowe pozwalają na manifestowanie przynależności klasowej (2017: 66–75). Autor wyróżnia dwa wzorce uprawiania biegania, to jest „premium” oraz „budżetowy”. Wersja „premium” dotyczyła klasy wyższej i średniej. Poprzez określone zachowania (wysokie nakłady na uczestnictwo w tej formie aktywności sportowo-rekreacyjnej, wyjazdy na imprezy biegowe za granicę i samotne treningi) dbała ona o podkreślenie swojej pozycji społecznej i możliwości finansowych. Natomiast wersja „budżetowa” okazała się być charakterystyczna dla przedstawicieli klasy niższej. Jak pisze badacz, „relatywnie chętnie poszukiwali oni zbiorowych form hołdowania biegowej pasji”, jak również chętnie startowali w imprezach biegowych, ale krajowych, a nie zagranicznych (Stempień 2017: 74). Gdula i Sadura pytali respondentów o użycie roweru jako środka transportu miejskiego. Przedstawiciele poszczególnych klas odmiennie postrzegali jazdę na rowerze. Dla przedstawicieli klasy wyższej wybór tego środka komunikacji wiązał się z wolnością i niezależnością, natomiast klasa niższa wskazywała na praktyczne korzyści wynikające z wykorzystania roweru. Schematy odpowiedzi zgadzały się z założeniami Bourdieu, dla którego klasę wyższą cechuje „dystans, bezinteresowność oraz nastawienie na czystą przyjemność” (Gdula, Sadura 2012: 28), a klasę ludową „praktyczność, oszczędność i przyjemność zmysłowa” (Gdula, Sadura 2012: 29). Klasa średnia z kolei chciała ilustrować swój status poprzez zakup drogich rowerów (odróżnić się od klasy ludowej i podkreślać aspiracje dołączenia do klasy wyższej), a sama jazda na rowerze traktowana była przez tych respondentów

³ Lub falkji.

jako szansa zadbania o ciało i formę fizyczną (Gduła, Sadura 2012: 45). Stuij (2015), wykorzystująca w swoich badaniach klasową teorię Bourdieu, za pomocą wywiadów fokusowych i indywidualnych częściowo ustrukturyzowanych wywiadów pogłębiionych z dziećmi (n=93) uczęszczającymi do szkoły podstawowej w Amsterdamie, sprawdziła, jak badani nabywają zróżnicowane klasowo habitusy w odniesieniu do aktywności sportowej i zainteresowania poszczególnymi dyscyplinami sportowymi. Badaczka stwierdziła, że dzieci z różnych klas społecznych nabywają różne umiejętności i nawyki dotyczących praktyk sportowych. Zróżnicowanie owych praktyk wynikało z wpływu odmiennych agentów socjalizacyjnych. Aktywności dzieci z klasy wyższej były ściśle kontrolowane przez rodzinę nuklearną, natomiast w przypadku dzieci z niższych klas społecznych wpływ mieli nauczyciele szkolni czy rówieśnicy. Skutkowało to mniejszą liczbą ściśle narzuconych aktywności, a większą liczbą aktywności spontanicznie podejmowanych przez dzieci w różnych miejscach (parki, podwórka). Dzieci z wyższej klasy społecznej częściej uczestniczyły w zorganizowanych zajęciach sportowych poza szkołą i nabywały wiedzę o dyscyplinach elitarnych, które nie były prezentowane na lekcjach wychowania fizycznego. Dodatkowo od najmłodszych lat kształtowano w nich niepisany obowiązek przynależności do stowarzyszeń i klubów sportowych, które istotne są dla dalszego uczestnictwa w sporcie po zakończeniu kształcenia w obowiązkowym systemie szkolnym. Do tych samych wniosków doprowadziły duńskie badania Nielsena (2012) i współautorów. Dzieci rodziców z wyższym SES (ang. *socioeconomic status*) częściej uczestniczyły w sporcie zorganizowanym, a do-

świadczenia sportowe i wiedza (kapitał sportowy) rodziców wpływały na szanse uczestnictwa dzieci w zorganizowanym sporcie. Podobnie wyniki przyniosły badania Telamy i współautorów (2009), sprawdzające zależność między wykształceniem ojca a zorganizowaną aktywnością dzieci w Finlandii na przestrzeni 28 lat. Dzieci z rodzin, gdzie SES ojca był wyższy, uczestniczyły w zorganizowanych zajęciach częściej. Nierówność ta zwiększyła się w ciągu dziesięciu poddanych analizie lat (1995–2005). Badanie na temat reprodukcji nierówności dotyczących zdrowia, przeprowadzone przez Wiltshire, Lee oraz Williama (2019), wykazało z kolei, iż dzieci (n=29) z różnych klas społecznych posługują się innymi dyspozycjami odnośnie aktywności fizycznej. Za pomocą badań focusowych oraz etnograficznych zostały uwidocznione klasowe różnice w podejściu do aktywności fizycznej u dzieci w wieku 13–14 lat. Dzieci z klasy wyższej i średniej wykazywały się znacznie większą świadomością (wynikającą z ideologii *healthismu*) w temacie znaczenia aktywności fizycznej w ich przyszłym życiu, podczas gdy dzieci z niższej klasy społecznej aktywnie kontestowały „zdrowy styl życia” oraz uważały, iż często promowane w szkole aktywności fizyczne „nie są dla nich”. Wybierały zatem jazdę na hulajnogach oraz *parkour*, a dzieci z klasy wyższej przede wszystkim zorganizowane zajęcia w szkole. Przeprowadzone w Polsce badania (Lenartowicz 2012a; 2012b; 2016) dotyczące zróżnicowania aktywności sportowo-rekreacyjnych dzieci w zależności od pozycji społecznej wykazały, iż dzieci z klasy wyższej uczestniczyły w większej liczbie i bardziej zróżnicowanych aktywnościach. Obecnie wiele badań wykorzystuje pojęcie habitusu jako zestawu głęboko

zakorzenionych dyspozycji, które wpływają na przebieg socjalizacji w rodzinie dzieci i transmisję wzorów zachowań dotyczących pola sportu. Znaczenie rodzinnych kultur sportowych dla rozwinięcia klasowo uwarunkowanych dyspozycji sportowych dzieci potwierdzają również szwedzkie badania. W Szwecji ponad 80% dzieci zaczyna uprawiać sport w klubach sportowych, natomiast jedynie określona grupa kontynuuje aktywności fizyczne w momencie dorastania. Jakobsson i współautorzy (2012) badali 289 szwedzkich nastolatków po to, aby sprawdzić, co decyduje, iż pozostają oni aktywnymi członkami klubów sportowych. Dzieci, które w wieku 13 lat wykazywały wyższy poziom aktywności fizycznej, miały prawie pięć razy większą szansę, by nadal uprawiać sport w wieku 16 lat. Co więcej, dzieci, które uprawiały sport wraz z rodzicami, miały dwa i pół raza wyższą szansę pozostania aktywnymi niż ich rówieśnicy, którzy nie mieli takiej okazji. Badacze stwierdzają, iż te dwa czynniki odpowiadają za rozwinięcie się habitusu i określonego sportowego gustu u dzieci. Wheeler i Green (2014), Lareau (2003) oraz Dagkas i Quarmby (2012) również akcentowali znaczenie przebiegu transmisji rodzicielskiego kapitału dla rozwinięcia ucieleśnionych dyspozycji dzieci w zakresie praktyk sportowych.

Współcześnie podnoszone są również liczne zastrzeżenia dotyczące użyteczności klasowej teorii Pierre'a Bourdieu. Zastrzeżenia te (m.in. van Eijck 1999) dotyczą możliwości zastosowania klasowych koncepcji Bourdieu do współczesnej rzeczywistości ponowoczesnych społeczeństw (główne koncepcje Bourdieu wyrosły w oparciu o dane z lat 60. i 70. ubiegłego wieku, dotyczące społeczeństwa

francuskiego) w świetle wspomianej koncepcji wszechstronnej konsumpcji kulturowej reprezentantów klas wyższych (realizujących się zarówno w kulturze elitarnej, popularnej, masowej czy ludowej) oraz większego dostępu wszystkich członków społeczeństwa do różnych form uczestnictwa w kulturze. Obraz klasowo determinowanych gustów i stylów życia rysowany przez Bourdieu ulega także zaburzeniu za sprawą rozpowszechnienia dóbr konsumpcyjnych i ich dużej dostępności, która „utrudnia skoncentrowanie preferencji w określonej grupie społecznej, uniemożliwiając skuteczną komunikację oznak wyrafinowania i dystynkcji” (Strzyczkowski 2007: 56), a także przez dyfuzję wzorów estetycznych oraz indywidualizację i decentralizację gustów towarzyszącą pluralizmowi konsumpcji. Niektórzy krytycy podkreślają deterministyczny charakter teorii Bourdieu, zakładający, iż jednostki są głównie pasywnymi odbiorcami kodów kulturowych (np. Wacquant, Stones 2006). Główne zastrzeżenia dotyczą jednak koncepcji kulturowej „wszystkożerności” lub wszechstronności (ang. *omnivores thesis*) Petersona (Peterson, Simkus 1992; Peterson, Kern 1996). Zakwestionowano założenia Bourdieu odnośnie skupionego na kulturze wyższej wzoru zachowań klasy wyższej (ang. *highbrow pattern*). Zwrócono uwagę, iż oprócz charakterystycznego dla tej klasy społecznej zainteresowania kulturą wyższą angażuje się ona również w szereg aktywności popularnych (ang. *low status*), które w teorii Bourdieu przyporządkowane były klasie niższej. Początkowo zakładano, że wszechstronna obecność w wielu dziedzinach kultury jest charakterystyczna dla klasy wyższej, a ograniczona do małej liczby aktywności partycypacja w kulturze (związana często z wynikającym z ograniczeń

finansowych „wyborem konieczności”) do klasy niższej (Peterson, Kern 1996). Obecnie zakłada się, iż możemy wyróżnić cztery wzory praktyk uwzględniające tak zwany gust wysoki (dotyczący zainteresowania kulturą wysoką klasy wyższej o wysokim kapitale kulturowym) i niski (klasy niższej o niskim kapitale kulturowym) w wymiarze jedno- i wielokierunkowych zainteresowań (ang. *highbrow univore* [gust wysoki ukierunkowany], *highbrow omnivore* [gust wysoki wszechstronny], *lowbrow univore* [ukierunkowany gust klasy niższej], *lowbrow omnivore* [wszechstronny gust klasy niższej]). Związane są one chociażby z faktem większej społecznej mobilności, jak również z tym, że młodsze pokolenia rzadziej pozostają *highbrow univore* w porównaniu do starszych pokoleń (Peterson 2005). Akcentuje się również wzrost znaczenia masowych mediów czy rozwój technologii internetowych w procesie zaniżania wyłącznego zainteresowania klasy wyższej kulturą wysoką (określaną także jako elitarna; Widop, Cutts, Jarvie 2016). Peterson sugeruje również, iż możemy wchodzić w okres, w którym koncepcja „wszystkożerności” bądź wszechstronności kulturowej przestaje być wskaźnikiem przy określaniu smaku i konsumpcji, podobnie jak stało się to ze snobizmem jako wyróżnikiem klasy wyższej (Peterson 2005).

Niektórzy badacze twierdzą również, iż istnieje zgodność między teorią Petersona a Bourdieu (por. Gemar 2018a: 4–5; Gemar 2018b: 4–6). Wszechstronna konsumpcja kulturowa nie dotyczy większości społeczeństwa, a jest raczej wyznacznikiem uczestnictwa w kulturze jednostek z wyższym statusem społecznym. Otwartość, którą reprezentuje wszechstronność kulturowa, związana jest z pewnego ro-

dzaju tolerancją separującą ludzi korzystających z kultury wysokiej od innych rodzajów uczestnictwa w kulturze. W tym kontekście zwraca się uwagę na kosmopolityzm, który charakteryzuje osoby uprzywilejowane społecznie. Dostęp do innych kultur oraz „otwartość” związana jest z różnicami w edukacji czy dochodach. Jak pisze Gemar, szczególnie perspektywa odmienna od zachodniej wskazuje, iż kosmopolityzm wymaga zdobycia określonej pozycji i dostępu do dóbr kultury (Gemar 2018b: 6). Tym samym ten typ uczestnictwa w kulturze wytwarza podział między konsumentów „otwartych” i „zamkniętych”.

Drugim argumentem łączącym teorię Bourdieu i Petersona jest wskazanie na to, iż wszechstronność kulturowa może być wynikiem określonego habitusu i odpowiedniości pomiędzy daną zbiorowością a praktykami uczestnictwa w kulturze (proces homologii). Tym samym istotne jest nie to, iż przedstawiciele wyższej klasy społecznej konsumują kulturę popularną, ale to, że robią to w specyficzny sposób. Posiadane przez nich estetyczne dyspozycje powodują, iż uczestnictwo w kulturze jest raczej oparte na intelektualnym jej rozumieniu aniżeli na emocjonalnych reakcjach wynikających z uczestnictwa w estetycznych wydarzeniach. Jak zatem konkluduje Gemar, „Wszechstronność może nie eliminować dystynktywnych sądów odnośnie konsumpcji. Raczej, wszechstronność kulturowa może jedynie przekonfigurowywać owe sądy, aby wyznaczyć granice w ramach każdej dziedziny kultury” (Gemar 2018a: 5 [tłum. własne]). W badaniach na temat stylów konsumpcji sportowej oraz uczestnictwa w sporcie w Kanadzie wyżej wymienione założenia zostały potwierdzone

przez autora powyższych słów. Wszechstronność kulturowa, zdaniem Gemara, najlepiej opisuje konsumpcję sportową w Kanadzie. Autor ten wyodrębnił trzy grupy konsumentów, różniące się jednak dyscyplinami sportów, które uprawiają. Ostatecznie zatem kapitał kulturowy charakterystyczny dla każdej z grup odpowiadał za sportową konsumpcję innych dyscyplin sportu. Grupa określona w badaniu jako „klasa popkulturowa” wskazywała sporty zespołowe jako te, które uprawiane są przez członków tej grupy najczęściej. Jest to zgodne z przekonaniem Bourdieu, iż sporty zespołowe odpowiadają masowej publiczności i trafiają w gusta klasy średniej. Grupa, którą Gemar określił jako „wszechstronni kulturowo”, znacząco rzadziej uczestniczyła w hokeju na lodzie (bardzo popularnej dyscyplinie sportu w Kanadzie). Jak stwierdza autor, grupa mogła w sposób zwracający uwagę odżegnywać się od popularnych dyscyplin sportu.

Dyskusja na temat użyteczności klasowej teorii Pierre’a Bourdieu w świetle tradycyjnych teoretycznych teorii klasowych i nowych podejmowanych w tym zakresie prób wyjaśnień trwa i zapewne będzie trwała nadal. Nie ulega jednak wątpliwości, że stała się ona ważnym punktem odniesienia dla wielu współczesnych analiz klasowych i choćby z tego względu warto testować ją w kolejnych polach społecznej rywalizacji – w naszym przypadku w polu sportu, rekreacji i sposobów spędzania wolnego czasu. Wiele analiz wskazuje na to, że, mimo licznych głosów krytycznych, teoria klasowa Bourdieu zachowuje poznawczą użyteczność i ma nadal spory potencjał wyjaśniający zróżnicowanie społeczne współczesnych społeczeństw oraz

uwzględniający kulturę i jej znaczenie dla kształtowania i odtwarzania struktury społecznej. Szeroki opis „analiz klasowych na rozdrożu” podaje Cebula (2017: 50), stwierdzając między innymi to, że koncepcja Bourdieu „omija wiele z dylematów, jakie towarzyszyły analizie klas opartej na zawodach (np. jak identyfikować w strukturze społecznej jednostki niepowiązane z rynkiem pracy, gdzie lokować linie demarkacyjne klas itp.” oraz to, że „te i inne walory niewątpliwie przesądziły o tym, iż koncepcja Bourdieu stała się istotną inspiracją dla badaczy struktury, zwłaszcza nastawionych na ujawnianie jej subiektywnych i kulturowych aspektów”. Autor wykazuje również, że koncepcja kapitału kulturowego Bourdieu, wpisująca się w tak zwany kulturowy zwrot w analizie klas, przedstawia nadal duże możliwości analityczne (Cebula 2017: 45).

Metodologia badań własnych

Przedstawiane w artykule badanie miało dwojaki cel: po pierwsze, scharakteryzowanie uczestnictwa w sporcie badanych respondentów z klasy średniej i wyższej oraz ich dzieci, a po drugie, sprawdzenie tego, czy uczestnictwo w sporcie badanych jest uwarunkowane klasowo zgodnie z wzorami zależności prezentowanymi przez Pierre’a Bourdieu w odniesieniu do pola sportu. Przedstawiony materiał pochodzi z 64 indywidualnych częściowo ustrukturyzowanych wywiadów pogłębionych z rodzicami dzieci uczestniczących w zorganizowanej aktywności fizycznej poza systemem szkolnym. Wywiady zostały przeprowadzone z rodzicami dzieci między 8 a 16 rokiem życia w okresie grudnia 2016 do marca 2017 na terenie Warszawy

i aglomeracji warszawskiej. Średni czas trwania jednego wywiadu właściwego (część pogłębiona, bez uwzględnienia realizacji części wywiadu standaryzowanego i wypełniania metryczki) wyniósł około 25 minut, przy czym niektóre z wywiadów trwały nawet ponad godzinę.

Przed badaniem głównym w kwietniu i maju 2016 roku przeprowadzono szkolenie czworga osób prowadzących badanie, a także badanie pilotażowe w postaci czterech wywiadów pogłębionych, czego celem było udoskonalenie techniki prowadzenia wywiadu i sprawdzenie narzędzia badawczego (dyspozycji wywiadu).

Wybór metody jakościowej pozwolił zebrać informacje nie tylko o aktywności sportowo-rekreacyjnej dzieci i ich opiekunów, ale również uzyskać informacje o znaczeniach, jakie badani nadawali poszczególnym aktywnościom oraz konsumpcji sportowej. Podczas badania zbierano informacje o wybranej aktywności fizycznej dziecka oraz rodziców i przyczynach tych wyborów, zaletach i wadach aktywności fizycznej, innych pozaszkolnych zajęciach dzieci czy aktywności rodziców w okresie dziecięcym. Wywiady zostały przepisane dosłownie i były analizowane wielokrotnie pod kątem wzorów i wyłaniających się tematów. Analiza transkrypcji była wspomagana przez wykorzystanie programu *Atlas.ti*. Respondenci zostali wybrani z kilku ośrodków sportowych w Warszawie i miejscowości w jej najbliższej okolicy, z uwzględnieniem dyscyplin sportu wskazywanych w literaturze jako posiadających pewną klasową charakterystykę (m.in. sporty walki, sporty drużynowe, tenis, jazda konna; patrz tab.1), a następnie metoda

śnieżnej kuli pozwoliła na znajdowanie kolejnych badanych, aż do wysycenia próby badawczej.

Przydzielając wywiady i respondentów z wywiadów jakościowych do poszczególnych klas społecznych, uwzględniono zmienne takie jak poziom wykształcenia respondenta lub respondentki i jego lub jej partnera (najwyższe ukończone wykształcenie) oraz wykonywaną pracę zawodową respondenta lub respondentki i partnerki lub partnera. Wykonywany zawód był przedstawiany opisowo przez respondentów z uwzględnieniem charakteru ewentualnego pełnienia przez respondentów funkcji kierowniczych. Przynależność do grup zawodowych w ramach klas ustalono, biorąc pod uwagę poziom wykształcenia respondentów i ich partnerów lub partnerek życiowych, wykonywanej pracy zgodnie między innymi z opisem przedstawionym przez Bourdieu (2005: 180) oraz w oparciu o zmienne społeczno-demograficzne uwzględnione w kwestionariuszu badań Bourdieu (2005: 632 oraz m.in. spis kategorii zawodowych w ramach klasy wyższej i średniej s. 180: w klasie wyższej 6 grup zawodowych, w klasie średniej – 7 grup zawodowych). Wśród respondentów znalazło się 40 przedstawicieli klasy średniej i 24 przedstawicieli klasy wyższej. W próbie znalazły się 33 kobiety oraz 31 mężczyzn. Uwzględniając wewnętrzne klasowe zróżnicowanie respondentów, klasa średnia została podzielona na frakcje wyższą i niższą, co ułatwiło rozstrzygnięcie niejednoznacznych klasowo przypadków (np. sytuacji wyraźnie różnego wykształcenia oraz pozycji zawodowej respondenta/respondentki i jego partnera lub partnerki). Tabela 1 przedstawia przydział respondentów do określonych klas społecznych oraz dyscypliny sportu, na które dzieci uczęszczają.

Tabela 1. Przydział do klas społecznych a uprawiane dyscypliny sportu przez dzieci respondentów (badania własne)

Dyscyplina sportu	Klasa wyższa	Klasa średnia, wyższa frakcja	Klasa średnia, frakcja środkowa	Klasa średnia, niższa frakcja	Razem
Jeździectwo				1	1
Judo	4	4	4	5	17
Lekkoatletyka*	1				1
Karate		1	1		2
Koszykówka			1		1
Pływanie	2		1		3
Piłka nożna	3	3	7	6	19
Siatkówka	1			1	2
Taniec	1		1		2
Tenis	12	3	1		16
Razem	24	11	16	13	64

*biegi średnie.

Bardzo wysoki wskaźnik ukończenia przez respondentów studiów wyższych (58 przy $n=64$), podobnie jak przez ich partnerów (49), utrudnił przydzielenie badanych do określonej klasy społecznej. W teorii Bourdieu poziom wykształcenia stanowi bardzo istotny wskaźnik przynależności do klasy społecznej. W Polsce w ostatnich latach wyraźnie wzrósł odsetek osób kończących studia wyższe. Swoista nadprodukcja absolwentów szkół wyższych prowadzi do powstania rozbieżności między charakterem wykonywanej pracy zawodowej a nabytym wykształceniem wyższym. Udział osób w przedziale wiekowym 30–34 lata z dyplomem wyższej uczelni w Polsce w 2016 roku wyniósł 43% (OECD 2017: 51). Jest to wynik lepszy o 3 punkty procentowe od średniej dla krajów „starej” Unii Europejskiej (Szreder 2018: 26).

Dwadzieścia pięć lat temu odsetek ten w Polsce nie przekraczał 10%. Oznacza to bardzo wysokie tempo wzrostu liczby osób z wyższym wykształceniem i duży zakres zmian struktury wykształcenia. W naszych badaniach respondenci, którzy deklarowali wyższe wykształcenie wykonywali zawód kierowcy samochodów ciężarowych, prowadzili warsztat samochodowy bądź sprzedawali stolarkę okienną. Powyższa sytuacja utrudniała jednoznaczne przypisanie respondentów do klas społecznych lub frakcji w obrębie klas. Może być ona dziełem przypadku (próba nie ma charakteru reprezentatywnego), ale może być także (niepewnym) wskaźnikiem różnicy pomiędzy strukturą społeczno-zawodową w Polsce i wielu krajach Europy Zachodniej, w których pełne wykształcenie wyższe uzyskują stosunkowo nieliczni, a znacznie większa grupa osób niż w Polsce

posługuje się wykształceniem średnim i ponadmaturalnym (tzw. 5 poziom europejskich ram kwalifikacji) niż licencjackim i magisterskim. Może to także świadczyć o dewaluacji wyższego wykształcenia w Polsce i/lub realiach polskiego rynku pracy. W kilku przypadkach przypisanie respondenta do określonej klasy było utrudnione przez niedostatecznie dokładny opis wykonywanego zawodu i pozycji zawodowej, w tym szczególnie fakt sprawowania funkcji kierowniczej w administracji lub biznesie.

Wyniki badań

Aktywność sportowo-rekreacyjna dzieci

Jak pokazuje tabela 1, dzieci z klasy wyższej najczęściej uprawiały tenis – dyscyplinę indywidualną – która wśród respondentów była jednoznacznie rozpoznawana jako sport elitarny. Inaczej wyglądało uczestnictwo w zajęciach piłki nożnej. Sport ten, uważany za popularny, był częściej wybierany przez dzieci z klasy średniej (podobnie jak judo). Przedstawiona wypowiedź respondenta na temat elitarności tenisa i postrzegania piłki nożnej ilustruje rozpoznanie znaczenia związanego z uprawianiem tych dyscyplin.

Natomiast na pewno jest to sport, do którego uprawiania trzeba mieć warunki. Więc jeżeli faktycznie ktoś w okolicy ma takie możliwości, zarówno czasowe, jak i finansowe. Jest to piękny sport, ale podobnie jak narty to wiąże się z określonymi wydatkami. Także nie ma takich możliwości, jak na przykład dzieci grają w piłkę nożną. [...] Dzieciaki po prostu idą na boisko i grają w piłkę nożną. Nie ma żadnego koniecz-

ności wynajmowania kortu, zakupu odpowiedniego sprzętu. I tak dalej. To znaczy powinien być popularny, natomiast jest to chyba bardziej ekskluzywny sport. (wywiad 53, klasa wyższa)

Dzieci z klasy wyższej grały w tenisa często (kilka razy w tygodniu) i w wielu przypadkach indywidualnie z trenerem, co wiąże się ze znacznie większymi kosztami niż w przypadku zajęć grupowych, chociażby z piłki nożnej. Przedstawiciele klasy wyższej nie przedstawiali jednak kosztów zajęć jako trudności czy problemu („Wśród naszych znajomych, wśród których się obracamy, sprawa finansowa nie gra roli” [wywiad 55, klasa wyższa]). Dzieci uprawiały również dosyć regularnie inne sporty, w tym wymagające znacznych nakładów finansowych: żeglarsstwo, narciarstwo zjazdowe, windsurfing czy kitesurfing, które były znacznie rzadziej deklarowane przez przedstawicieli niższych klas społecznych. Niektóre dzieci z rodzin przypisanych do klasy wyższej uczestniczyły co najmniej raz w tygodniu w innych zorganizowanych zajęciach sportowych, takich jak: judo, karate, piłka nożna czy pływanie. Dyscypliny te były także wybierane przez przedstawicieli klasy średniej, jednak częściej jako sporty pierwszego wyboru. Rodzice dzieci uprawiających tenis zapisywali je również na zajęcia z trenerem personalnym bądź płacili za dodatkowy trening ogólnorozwojowy jako uzupełnienie specjalistycznego treningu tenisowego. W klasie średniej częściej dziecko uprawiało jedną dyscyplinę sportu lub formę rekreacji ruchowej, ewentualnie chodziło jeszcze na traktowane utylitarnie lekcje nauki pływania. Rodzice przypisani do klasy średniej, pytani o aktywność sportowo-rekreacyjną dzieci poza obowiązkowymi zajęciami wychowania fizycznego

w szkole, częściej wskazywali na aktywności rekreacyjne takie jak jazda na rowerze czy rolkach oraz dodatkowe zajęcia sportowe w szkole.

Generalnie mój syn jest bardzo aktywnym dzieckiem, więc w ramach zajęć jakichś szkolnych też uprawia inne sporty, tak, gra w piłkę, w siatkę, w nogę i tym podobne, jakby tych aktywności jest naprawdę wiele, natomiast pseudowyczynowo dla jego wieku jest to faktycznie judo. (wywiad 10, klasa średnia, niższa frakcja)

Rodzice dzieci z klasy wyższej nie postrzegali tych aktywności jako jakiejś formy zajęć sportowych:

Tylko rower jest dla nas taką codziennością, że nikt nie traktuje tego jako sport. (wywiad 58, klasa wyższa)

Dzieci respondentów najczęściej rozpoczynały aktywność sportową pod wpływem rodziców. Rodzice dzieci z klasy wyższej oraz wyższej frakcji klasy średniej mieli względnie dobrze przemyślane cele, jakie chcieliby osiągnąć poprzez zajęcia sportowe dzieci. Rzadziej wymieniali oni korzyści zdrowotne z uprawiania sportu, a częściej zwracali uwagę na korzyści społeczne wynikające z umiejętności i wiedzy, jaką nabędą ich dzieci.

Będą mieli dobrą właśnie technikę uprawiania różnych sportów, nie będą [...]. Tak jak mówię: nie stawiamy na zawodowstwo, natomiast zależy nam na tym, żeby oni potrafili, nie wiem. Pojadą na narty z kolegami, to potrafią jeździć na nartach. Ja myślę, że sporty są ważne towarzysko, społecznie na pewno są ważne dla takiego utrzymania takiej ogólnej sprawności i jakie korzyści jeszcze, myślę, że to właśnie to towarzyskie spędzanie czasu. (wywiad 17, klasa wyższa)

Ponadto w przypadku tenisa i koszykówki wskazywali oni na hasłowo definiowane zalety aktywności sportowej dziecka, w tym na „dobrą kulturę sportu”, „dodatkowe zainteresowania” oraz „rozwój mentalny” czy „intelektualny”, który tenis wymusza.

Też wpływa dobrze na logiczne myślenie. Także same korzyści z tenisa. To jest jednak sport myślący. (wywiad 44, klasa wyższa)

Badani czynili pewne stereotypowe pozytywne założenia dotyczące wychowawczych skutków aktywności sportowej. Zwracali uwagę na to, iż ukształtowane podczas rywalizacji sportowej pozytywne cechy charakteru (pewność siebie, umiejętność pracy w grupie itp.) przydadzą się ich dzieciom w przyszłości. Rzadziej akcentowali wpływ ruchu na dziecko, możliwość „wyżycia się” czy możliwość spędzania czasu z rówieśnikami.

Rodzice dzieci z wyższej klasy opisywali swoje zaangażowanie w rozwijanie u dziecka zainteresowania sportem, jak również niekiedy wyrażali obawę, że zajęcia dzieci są jedynie ich inicjatywą.

Pierwszy sport to na pewno było pływanie, tak. Czyli ja pływałem, ponieważ chciałem, aby on zaczął ze mną żeglować, więc zacząłem go zabierać na basen no i dwa razy w tygodniu chodziliśmy i nauczył się w wieku praktycznie trzech lat pływać i nurkować. To było uciążliwe, ale jak już umiał, to mogliśmy zacząć żeglować i zaczął żeglować, tak, ponieważ też jeździłem na nartach, to on w wieku 3 lat pierwszy raz stanął na nartach. [...] No i teraz już jeździmy systematycznie, od wielu lat. Żeby go zaktywizować, zawsze tworzyłem grupę, zarówno do pływania, jak

i do żeglarstwa, jak i do narciarstwa, żeby miał swoich kolegów z otoczenia włączonych i to powodowało, że zawsze chętnie te sporty realizował. Bo gdyby sam musiał ze mną jeździć, to być może byłoby dużo gorzej, a tak to jest to czymś naturalnym, bo on jedzie i widzi, że wszyscy koledzy jeżdżą, więc on też musi jeździć. Tak? Wszyscy pływają, więc on też pływa. Tak? Po prostu nie zastanawia się, czy chce, czy nie, po prostu to jest coś tak naturalnego. (wywiad 59, klasa wyższa)

Zdawali sobie zatem sprawę, iż nakłaniając dzieci do określonej aktywności, ryzykują, że w dzieciach nie wytworzy się pasja i wewnętrzna motywacja do ćwiczeń, a dzieci uprawiają sport jedynie ze względu na rodziców.

Natomiast teraz my, czasem mam poczucie, że jesteśmy nadopiekuńczy nad tymi dziećmi, tak? Że to wszystko od nas wychodzi, tak. To idź na ten tenis, idź graj. [...] I tak sobie pomyśleliśmy z Tomkiem [mąż], że my byliśmy zupełnie inni. To nam się chciało. Nie rodzicom, bo rodzice w ogóle nie ingerowali w to, co robiliśmy. (wywiad 55, klasa wyższa)

Właśnie mam z tym problem. Znaczący, czy to jest jego pasja, czy to jest moja pasja. Nie wiem, czy to jest jego hobby w sensie aktywności sportowej i postrzegania tego sportu jako rzeczy interesującej. Czy to jest tylko tyle, że ja go do tego zachęcam. Nie jestem przekonany, czy to jest jego autorska decyzja na tym etapie. (wywiad 56, klasa wyższa)

Ponadto rodzice przypisani do klasy wyższej przypisali, iż czasami chcieliby, aby dziecko uprawiało inną dyscyplinę sportu bądź zawężyło swoje

zainteresowania (gdy aktywności fizycznych w tygodniu było zbyt dużo) do którejś konkretnej dyscypliny. Mieli dobrze sprecyzowany pogląd na to, jak powinna wyglądać pozaszkolna aktywność dzieci.

On marzył o tym. Ja byłem przeciwna, a on marzył o tej piłce nożnej [...]. Ja byłem przeciwna, bo ja jakby stawiałam bardziej na narty, na pływanie, na... A on się wziął, no i chodzi dwa razy w tygodniu, rzeczywiście trenuje tą piłkę. (wywiad 17, klasa wyższa)

Z tym cytatem kontrastuje wypowiedź ojców przypisanych do klasy średniej, którzy zostali zapytani o to, czy poza piłką nożną chcieliby, aby synowie uprawili jeszcze jakieś inne dyscypliny.

To znaczy tak, no tak jak mówię, daliśmy mu zupełny wybór, więc w tym momencie nic nie przejawiał żadnych specjalnych innych zainteresowań. (wywiad 39, klasa średnia, niższa frakcja)

Nie ma nic na razie tak na siłę, tak? Bardziej to jest w formie zabawy, tak, rower czy tam bieganie czy jakieś właśnie wyskoki na basen. Nic nie jest tak, że, że to, nie wiem, nasze ambicje są jakby zaspakajane i go ciągniemy, tylko sam z siebie, tak. Później, powiedzmy, jakby się okazało, że ma naprawdę tam jakiś mi się wydaje, no nie wiem, talent do tego, no to wtedy można coś tam dalej w tym temacie iść, tak? (wywiad 42, klasa średnia)

Rodzice zostali poproszeni o wymienienie dodatkowych zajęć pozaszkolnych dzieci poza zajęciami sportowymi. Jedynie dzieci respondentów z klasy wyższej chodziły na zajęcia muzyczne, teatralne czy artystyczne. Większość dzieci uczęszczała na

zajęcia z języków obcych, natomiast dystynktywną różnicę stanowiły zajęcia artystyczne podejmowane przez dzieci przedstawicieli klasy wyższej.

Aktywność sportowo-rekreacyjna rodziców

Rodzice z klasy wyższej byli również aktywni sportowo. Charakterystyczne dla tej grupy było granie w tenisa, często indywidualnie z trenerem oraz wymienianie narciarstwa zjazdowego czy żeglarstwa, kitesurfingu i windsurfingu jako uprawianych sportów. Często było to kilka różnych dyscyplin uprawianych równoległe (sportowe *omnivore*). Nie odczuwając ograniczeń finansowych, rodzice informowali o częstych zmianach aktywności sportowo-rekreacyjnych i stałym poszukiwaniu nowych doznań oraz swojej ulubionej dyscypliny. Respondenci ci wpisują się więc w jakiś sposób w rolę stale niezaspokojonych ponowoczesnych konsumentów sportu. Poza wymienionymi aktywnościami sportowo-rekreacyjnymi badani z klasy wyższej często korzystali z pływalni, biegali bądź uczęszczali do klubów fitness. Pomimo tego, że również w klasie średniej bieganie, fitness, pływanie czy korzystanie z siłowni było popularne, to różnice sposobu realizacji praktyk sportowych przez poszczególne klasy społeczne były łatwo dostrzegalne. W przeciwieństwie do najczęściej grupowych zajęć klasy średniej, badani z klasy wyższej korzystali z pływalni pod indywidualną opieką instruktora sportu lub trenera, a zajęcia niejednokrotnie miały na celu dodatkowe przygotowanie organizmu do innej formy wysiłku czy startu w zawodach.

Bieganie, mąż mnie wciągnął. I to mi się podobało w ogóle. Siłownię włączałam, bo jednak samo bieganie

nie wystarczy, aby rozwijać, usprawnić całe ciało, są potrzebne jeszcze inne jakieś ćwiczenia i właśnie tak się wzięłam za siłownię, aby wszystko kompleksowo zostało włączone. No i staram się regularnie, żeby to było, to jest kilka razy w tygodniu. (wywiad 44, klasa wyższa)

W klasie wyższej pojawiały się również opinie, że w sporcie poszukiwane są wyzwania, stąd zainteresowanie triathlonem, w tym zawodami triathlonowymi typu *Ironman* bądź rywalizacją w pływaniu długodystansowym.

Potem to bieganie, jak już przestało go aż tak fascynować, więc wszedł w triathlon, to też taki naturalny kierunek, że... A potem w ramach... też tam startował w różnych zawodach, najwięcej co zrobił to tam ta półka tego Ironmena, kilka razy, a i potem... no i jak gdyby część triathlonu zaczął pływać właśnie z tymi Mastersami z tym Warsaw Masters Team tam uczył się pływania lepszego i to mu się bardzo spodobało, a z drugiej strony okazało się, że też z jakichś tam powodów zdrowotnych nie do końca rower i bieganie mu służą i jak gdyby następny taki etap to był, że on się głównie poświęcił pływaniu i zaczął brać udział w różnych zawodach typu Open Water i parę tam różnych zawodów ukończył na świecie między innymi przepłynął Cieśninę Bosfor. (wywiad 21, klasa wyższa)

Kolejna wypowiedź respondenta na temat rozpoczęcia treningów w triathlonie również wskazuje na poszukiwanie w sporcie wyzwań i chęci spróbowania aktywności powszechnie uważanej za niezwykle trudną i specjalistyczną.

No, że to jest jak niektórzy mówią nieosiągalne dla ludzi. Przynajmniej tak ludziom się wydaje. Poza tym,

no nie wiem, tak jak ci mówiłem, biegałem bez przygotowania i półmaratony, i 10 km, i dwa maratony i jakby szukałem nowych wyzwań. I stwierdziłem, że jak to już zrobiłem, a zrobiłem, a bardzo mi nie zależy na jakiś wynikach sportowych i na czasie nie zależy, to poszukam czegoś bardziej ambitnego. (wywiad 49, klasa wyższa)

Sport łączony był również z podtrzymaniem kontaktów towarzyskich, wyjazdami wakacyjnymi i spędzaniem czasu z dziećmi.

Sporty wodne jak to wodne. W przyjemnych okolicznościach, jest ciepło. Jak nie lato, to w zimie gdzieś w ciepłych krajach. Nie lubimy wypoczynku na leżaku. Chcemy jechać aktywnie. Na pewno towarzystwo. Bo jak się ma stałą grupę ludzi, z którą się gdzieś jeździ, tak samo czas spędzamy, to zawsze, tym bardziej jeden drugiemu obiecuje, że gdzieś tam będziemy. (wywiad 54, klasa wyższa)

W średniej klasie społecznej znacznie częściej uzasadniano wybór danej aktywności niskimi kosztami, dostępnością infrastruktury czy możliwością samodzielnego organizowania zajęć.

Wiesz co, no bo najprostsza forma. Najprostsza forma, żeby trochę zadbać o swoją formę. Nie wymagająca zbyt dużych nakładów, tak, zarówno jakichś tam finansowych ani wysiłkowych. Ja zawsze lubiłam bieganie. No jest to teraz modne też nie ukrywajmy. (wywiad 62, klasa średnia, niższa frakcja)

Druga wypowiedź również akcentuje wybieranie aktywności niewyszukanych i najpopularniejszych.

Ponieważ są ogólnie dostępne. Mamy teraz bazę taką sportowo-rekreacyjną w mieście na przystępnym poziomie, nie jest to zbyt drogie, nie wymaga to zbyt dużego zaangażowania środków finansowych, bieganie to już wiadomo tylko kwestia zakupu butów. Nie szukam wyszukanych form, gdyż znam się troszeczkę na tym i na bazie swoich doświadczeń po prostu dbam o zdrowie. (wywiad 66, klasa średnia)

Dorośli z klasy średniej i wyższej wybierali inne dyscypliny sportu. Respondenci z klasy średniej poza bieganiem, pływaniem, fitnesssem i korzystaniem z siłowni wskazywali na sporty walki (judo, boks) bądź sporty drużynowe: piłkę nożną i piłkę ręczną, które nie były wybierane przez przedstawicieli klasy wyższej.

Różnica pomiędzy respondentami z klasy wyższej i średniej zarysowała się również w odpowiedziach na pytanie o aktywność fizyczną rodziców w ich dzieciństwie. Jedynie przedstawiciele klasy wyższej w dzieciństwie uczyli się grać w tenisa, jeździli na nartach, jeździli konno czy żeglowali. Wśród przedstawicieli klasy średniej respondenci ponownie najczęściej wskazali sporty drużynowe (siatkówka i koszykówka) oraz sporty walki.

Dyskusja i wnioski

W prezentowanych badaniach analizowano aktywności rodziców przypisanych do wyższej bądź średniej klasy społecznej (oraz ich dzieci) w sporcie, jak również w rekreacji ruchowej. Celem było zdobycie wszechstronnej wiedzy o wzorach zachowań wolnoczasowych badanych i połączeniach z przypisaną im klasą społeczną. Metoda jakościowa po-

zwolniła zbadać postawy i znaczenia, jakie badani nadawali poszczególnym działaniom oraz stworzyć nieco bardziej pogłębiony obraz uczestników aktywności sportowo-rekreacyjnych.

Zarówno aktywność sportowo-rekreacyjna badanych rodziców, jak i ich dzieci odpowiadała wzorom wskazanym przez Bourdieu. Badani z klasy wyższej częściej uprawiali sporty indywidualne, nazywane również sportami całego życia. Wybierali zajęcia z trenerem lub aktywności sportowo-rekreacyjne, których uprawianie wymaga wyjazdu w atrakcyjne turystycznie regiony (żeglarstwo, kitesurfing i windsurfing). Do realizacji takich aktywności potrzebne są zarówno zasoby finansowe, jak i znaczące zasoby czasu wolnego. Wybory praktyk sportowych badanych członków klasy średniej przypominały nieco przypisywane przez Bourdieu (2005/1979: 458–486) do klasy ludowej „wybór konieczności”. W przeciwieństwie do bardzo ograniczonych możliwościami finansowymi członków klasy ludowej respondenci klasy średniej mieli zapewne możliwość wyboru różnych aktywności sportowo-rekreacyjnej własnych dzieci i swojej, jednak rezygnowali z niej na rzecz aktywności, które można było podejmować najbliżej ich miejsca zamieszkania, przy możliwie niskich kosztach uczestnictwa. Chociaż niekiedy dzieci respondentów z klasy wyższej uprawiały wiele aktywności sportowo-rekreacyjnych równolegle lub naprzemiennie, w tym także te określane jako elitarne oraz te charakteryzowane jako popularne, dystynktywną różnicę pomiędzy praktykami sportowymi tej klasy i klas niższych stanowił sposób realizacji tej praktyki sportowej. W przypadku klasy wyższej często były to kosztowne zajęcia indywidualne, realizowane kilka razy w tygodniu,

dodatkowo uzupełniane o inne aktywności podporządkowane rozwojowi w głównej dyscyplinie dziecka.

Badani rodzice dzieci z klasy wyższej zainteresowani byli również tym, aby dzieci kontynuowały naukę dyscyplin sportu, które wybierali. Rodzice dzieci z klasy wyższej, zapytani o to, czemu wybrali dla dzieci tenis, odpowiadali następująco:

Dlatego, że my coś tam graliśmy, też uprawiamy sporty różne inne, więc naturalną kolejną rzeczą było, że gramy [rodziną] w tenisa też. (wywiad 54, klasa wyższa)

No ja myślę, że zarówno Piotr, jak i Ania, moje dzieci, zaczęły grać w tenisa, ponieważ ja zawsze grałam w tenisa i to była moja pasja. Też chciałam, aby one grały w tenisa. Oczywiście na początku było tak, że one same musiały zobaczyć, czy im się to podoba. Ale ponieważ się spodobało, to kontynuujemy, już bez moich nacisków. (wywiad 53, klasa wyższa)

Tradycja rodzinna odegrała ważną rolę przy wyborze aktywności dzieci. Nasze badania potwierdzają, że rodzina pozostaje niezwykle istotnym agentem socjalizacyjnym (Dagkas, Quarmby 2012; Jakobsson i in. 2012; Wheeler, Green 2014). Uwidoczniono się to w wypowiedziach rodziców dzieci z klasy wyższej, którzy mieli dokładnie przemyślaną wizję tego, co chcieliby, aby dziecko uprawiało i angażowali się w jego rozwój fizyczny, jak również wyrażali obawy, czy na pewno ich dziecko „zarazi się” pasją do sportu. Postawę tę można przeciwstawić zachowaniom rodziców z klasy średniej (przede wszystkim niższej frakcji), którzy zostawiali dzieciom decyzję

i inicjatywę w kwestii zajęć sportowych. Częściej też aktywności rekreacyjne niezorganizowane, na przykład jazda na rowerze, były dla nich wystarczającym zajęciem i nie widzieli oni potrzeby zwiększenia liczby zajęć. Przedstawiona sytuacja odpowiada zatem podziałowi wprowadzonemu przez Lareau (2003) na „zaangażowane wychowanie” (ang. *concerted cultivation*), odpowiednie dla klasy wyższej i dzieci z tak zwanych dobrych domów, oraz naturalny rozwój (ang. *natural growth*) u klas niższych. W wypowiedziach rodziców dzieci z klasy wyższej częściej można było dostrzec opisaną również w literaturze *parenting mania* (Wheeler, Green 2014). Szczególne dowartościowanie rozwoju dzieci z wyższej klasy uwidoczniło się również w wyborze pozasportowych zajęć dodatkowych. Wybór zajęć artystycznych (podobnie jak uprawianie dyscyplin uchodzących za elitarne) może świadczyć o transmisji określonego kapitału kulturowego, odtwarzaniu dystansu społecznego w stosunku do innych klas społecznych i podtrzymywaniu charakterystycznego dla danej klasy społecznej smaku.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na szereg czynników, które powodują, iż rodzice z wyższej klasy społecznej oraz z wyższej frakcji klasy średniej angażują się w rozwój dyspozycji sportowych u swoich dzieci. Niewątpliwie znaczenie ma lęk o przyszłość dzieci i ich wykształcenie, ale również „panika moralna” dotycząca zdrowia i bezpieczeństwa dzieci. Znaczenie sportu rodzinnego (czy raczej aktywności dzieci pod bezpośrednim nadzorem; wykonywanej z rodzicami) wzrasta ze względu na chęć ochrony dzieci przez „niebezpieczeństwami” czyhającymi na dzieci poza domem (Wheeler, Green 2014). Dodatkowo ideologia *healthismu*, wynikająca z zało-

żeń neoliberalizmu i neokonserwatyzmu⁴, powoduje nacisk na indywidualną odpowiedzialność rodziców za zdrowie dzieci (Dagkas, Quarmby 2012; Wiltshire, Lee, Williams 2019). Zatem „dobrzy” rodzice starają się przekazywać zachowania i praktyki zakorzenione w określonych strukturach rodzinnych, które ostatecznie wzmacniają różnice klasowe. Jak wskazuje Dagkas i Quarmby, bycie dobrymi rodzicami (ang. *good parenting*) oznacza z jednej strony nadzór nad bezpieczeństwem dzieci, ale z drugiej także wpajanie określonego zestawu zachowań i dyspozycji również cielesnych, co zapewnić ma dzieciom kapitał cielesny i kulturowy. Wymagane do tego środki finansowe i osobiste zaangażowanie odróżniają tych rodziców od rodziców z klasy niższej czy samotnych rodziców, których wypełniony grafik nie pozwala wziąć takiej odpowiedzialności za aktywności fizyczne dzieci. Czynniki ekonomiczne i zasoby społeczne powodują niemożność zaopiekowania się aktywnością fizyczną dzieci w taki sposób, w jaki robią to rodzice z klasy wyższej. Co więcej, dyskurs indywidualnej odpowiedzialności prowadzi do potępienia owych rodziców jako niewystarczająco zajmujących się dziećmi (Dagkas, Quarmby 2012: 221–222).

Na zachowania rodziców z klasy wyższej niewątpliwie wpływ mają również ich osiągnięcia edukacyjne oraz bardziej świadome i późniejsze rodzicielstwo. Wszystkie te czynniki powodują, iż dzieci pozostają dla rodziców z klasy wyższej „projektem do rozwoju” (Dagkas, Quarmby 2012 za: Vincent, Ball 2007: 1068) i odpowiadają „zaangażowanemu wychowaniu”.

⁴ Więcej o powiązaniu *healthismu* z ideologią neoliberalną można przeczytać w pracy Michała Wróblewskiego pt. „Nowe szaty *healthismu*” (2016).

Niniejsze badanie dotyczące powiązania klasy społecznej oraz rodzinnych praktyk sportowych w odniesieniu do pola sportu wymagałoby zweryfikowania w oparciu o reprezentatywne dane ilościowe. Choć badanie pozwala zrozumieć znaczenia nadawane przez przedstawicieli klas społecznych uwarunkowanym klasowo sposobom spędzania czasu wolnego, nie daje ono możliwości generalizacji uzyskanych wyników.

Z zachowań, postaw i znaczeń nadawanych analizowanym aktywnościom przez badanych zarysowany został wzór uwarunkowany klasą społeczną badanych zgodnie z teorią Pierre'a Bourdieu. W związku z tym należy zwrócić uwagę na szereg konsekwencji akcentowanych już wcześniej w literaturze (Dagkas, Quarmby 2012; Wheeler, Green 2014). Znajomość społecznie ustrukturyzowanych wzorów aktywności

sportowo-rekreacyjnej w czasie wolnym i rola rodziny w transmisji gustów dotyczących praktyk sportowych i postaw wobec sportu jest istotna z punktu widzenia strategii profilaktyki zapobiegania chorobom cywilizacyjnym wśród dzieci, w tym problemowi otyłości i promocji aktywnego fizycznie spędzania czasu wolnego. Wskazują one na konieczność dostosowywania programów propagujących uczestnictwo w sporcie do poszczególnych klas społecznych, ponieważ dzieci z różnych klas posiadają różny poziom wiedzy i dyspozycji sportowych nabytych, bądź nie, w domach rodzinnych. Niniejsze badanie dotyczyło jedynie klasy wyższej i średniej, ale zarysowane pomiędzy tym klasami różnice sugerują, iż różny kapitał ekonomiczny, kulturowy czy społeczny rodzin może powodować konieczność różnicowania zachęt czy uzasadnień dla uprawiania sportu przez dzieci poza oficjalnym programem zajęć wychowania fizycznego.

Bibliografia

Bourdieu Pierre (1978) *Sport and Social-class*. „Social Science Information”, vol. 17, s. 819–840.

Bourdieu Pierre (1995/1984) *Sociology in Question*. London: Sage Publications.

Bourdieu Pierre (2005/1979) *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzona*. Przełożył Piotr Biłos. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe.

Cebula Michał (2017) *Analiza klasowa na rozdrożu. W stronę kulturowej koncepcji klas P. Bourdieu*. „Studia Socjologiczne”, t. 3(226), s. 33–69.

Dagkas Symeon, Quarmby Thomas (2012) *Young people's embodiment of physical activity: The role of the "pedagogized" family*. „Sociology of Sport Journal”, vol. 29, no. 2, s. 210–226.

Eijck Koen van (1999) *Socialization, education, and lifestyle: How social mobility increases the cultural heterogeneity of status groups*. „Poetics”, vol. 26, no. 5–6, s. 309–328.

Eitzen Stanley, Sage George H. (1991) *Sociology of North American Sport*. Madison, WI: Brown & Benchmark.

Elling Agnes, Claringbould Inge (2005) *Mechanisms of inclusion and exclusion in the Dutch sports landscape: Who can and wants to belong?* „Sociology of Sport Journal”, vol. 22, no. 4, s. 498–515.

Erickson Bonnie H. (1996) *Culture, class, and connections*. „American Journal of Sociology”, vol. 102, no. 1, s. 217–251.

Gdula Maciej, Sadura Przemysław (2012) *Style życia jako rywalizujące uniwersalności* [w:] M. Gdula, P. Sadura, red., *Style życia i porządek klasowy w Polsce*. Warszawa: Scholar, s. 15–70.

- Gemar Adam (2018a) *Sport as culture: Social class, styles of cultural consumption and sports participation in Canada*. „International Review for the Sociology of Sport” [dostęp 3 kwietnia 2018 r.]. Dostępny w Internecie: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1012690218793855>>.
- Gemar Adam (2018b). *Sport in broader leisure lifestyles: An analysis of the professional sport consumer's cultural engagement*. „International Review for the Sociology of Sport” [dostęp 3 kwietnia 2018 r.]. Dostępny w Internecie: <<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1012690218807363>>.
- Gruneau Richard S. (1999) *Class, Sport and Social Development*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Hartmann-Tews Ilse (2006) *Social stratification in sport and sport policy in the European Union*. „European Journal for Sport and Society”, vol. 3, no. 2, s. 109–124.
- Jakobsson, Britta Thedin i in. (2012) *Almost all start but who continue? A longitudinal study of youth participation in Swedish club sports*. „European Physical Education Review”, vol. 18, no. 1, s. 3–18.
- Lareau Anette (2003) *Unequal childhoods: Class, race and family life*. London: University of California Press.
- Lenartowicz Michał (2012a) *Klasowe uwarunkowania sportu i rekreacji ruchowej z perspektywy teorii Pierre'a Bourdieu*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego.
- Lenartowicz, Michał (2012b) *Klasowe uwarunkowania sportu z perspektywy teoretycznej Pierre'a Bourdieu*. „Kultura i Społeczeństwo”, t. 3, nr 56, s. 51–74.
- Lenartowicz Michał. (2016) *Family leisure consumption and youth sport socialization in post-communist Poland: A perspective based on Bourdieu's class theory*. „International Review for the Sociology of Sport”, vol. 51.2, s. 219–237.
- Moens Maarten, Scheerder Jeroen (2004) *Social determinants of sport participation revisited: The role of socialization and symbolic trajectories*. „European Journal for Sport and Society”, vol. 1, s. 35–50.
- Nielsen Glen i in. (2012) *Predisposed to participate? The influence of family socio-economic background on children's sports participation and daily amount of physical activity*. „Sport in Society”, vol. 15, no. 1, s. 1–27.
- OECD (2017) *Education at a Glance 2017: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing [dostęp 25 marca 2019 r.]. Dostępny w Internecie: <<https://static.rasset.ie/documents/news/2017/09/oeecd.pdf>>.
- Peterson Richard, Simkus Albert (1992) *How musical tastes mark occupational status groups* [w:] M. Lamont, M. Fournier, eds., *Cultivating differences*. Chicago, IL: University of Chicago Press, s. 152–86.
- Peterson Richard, Kern Roger M. (1996) *Changing highbrow taste: From snob to omnivore*. „American Sociological Review”, vol. 61, no. 5, s. 900–909.
- Peterson Richard (2005) *Problems in comparative research: The example of omnivorousness*. „Poetics”, vol. 33, no. 5–6, s. 257–282.
- Scheerder Jeroen, Vos Steven (2011) *Social stratification in adults' sports participation from a time-trend perspective Results from a 40-year household study*. „European Journal for Sport and Society”, vol. 8, no. 1-2, s. 31–44.
- Scheerder Jeroen i in. (2002) *Social sports stratification in Flanders 1969-1999: Intergenerational reproduction of social inequalities?* „International Review for the Sociology of Sport”, vol. 37, s. 219–245.
- Stempel Carl (2005) *Adult participation sports as cultural capital*. „International Review for the Sociology of Sport”, vol. 40, no. 4, s. 411–432.
- Stempień Jakub Ryszard (2017) *Bieganie jako praktyka dystynktywana. Analiza z wykorzystaniem teorii Pierre'a Bourdieu* [w:] J. Ryszard Stempień, red., *Moda na bieganie – zapiski socjologiczne*. Łódź: Uniwersytet Medyczny w Łodzi, s. 41–76.
- Stichele Alexander, Laermans Rudi (2006) *Cultural participation in Flanders: Testing the cultural omnivore thesis with population data*. „Poetics”, vol. 34, no. 1, s. 45–64.
- Strzyczkowski Konstanty (2007) *O (nie)użyteczności pojęcia kapitału kulturowego z perspektywy ustaleń socjologii amerykańskiej*. „Kultura i Społeczeństwo”, t. 51, nr. 3, s. 41–69.
- Stuij Mirjam (2015) *Habitus and social class: A case study on socialisation into sports and exercise*. „Sport, Education and Society”, vol. 20, no. 6, s. 780–798.
- Szreder Mirosław (2018) *Wykształcenie a problemy na rynku pracy*. „Statystyka w praktyce”, t. 7(686), s. 25–36.

Sztandar-Sztanderska Karolina (2010) *Teoria praktyki i praktyka teorii. Wstęp do socjologii Pierre'a Bourdieu*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Telama Risto i in. (2009) *Secular trends in youth physical activity and parents' socioeconomic status from 1977 to 2005*. „Pediatric Exercise Science”, vol. 21, no. 4, s. 462–474.

Vincent, Carol, Ball Stephen J. (2007) *“Making up” the middle-class child: Families, activities and class dispositions*. „Sociology”, vol. 41, no. 6, s. 1061–1077.

Wacquant Loïc, Stones Rob (2006) *Key contemporary thinkers*. London/New York: Macmillan.

Warde Alan (2006) *Cultural capital and the place of sport*. „Cultural Trends”, vol. 15, no. 2–3, s. 107–123.

Wheeler Sharon, Green Ken (2014) *Parenting in relation to children's sports participation: generational changes and potential implications*. „Leisure Studies”, vol. 33, no. 3, s. 267–284.

White Philip, Wilson Brian (1999) *Distinction in the stands: An investigation of Bourdieu's 'habitus,' socio-economic status and sport spectatorship in Canada*. „International Review for the Sociology of Sport”, vol. 34, no. 3, s. 245–264.

Widdop Paul, Cutts David (2013) *Social stratification and sports' participation in England*. „Leisure Sciences”, vol. 35, no. 2, s. 107–128.

Widdop Paul, Cutts David, Jarvie Grant (2016) *Omnivorousness in sport: The importance of social capital and networks*. „International Review for the Sociology of Sport”, vol. 51, no. 5, s. 596–616.

Wiltshire, Gareth, Jessica Lee, Williams Oli (2019) *Understanding the reproduction of health inequalities: Physical activity, social class and Bourdieu's habitus*. „Sport, Education and Society”, vol. 24, no. 3, s. 226–240.

Wróblewski Michał (2016) *Nowe szaty healthismu. Self-tracking, neoliberalizm i kapitalizm kognitywny*. „Folia Sociologica”, t. 58, s. 5–23.

Cytowanie

Organista Natalia, Lenartowicz Michał (2019) *Klasa społeczna a poziom i zróżnicowanie rodzinnej aktywności sportowo-rekreacyjnej. Wyniki badań jakościowych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 15, nr 3, s. 116–135 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>. DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.3.07>.

Social Class and the Level and Diversity of Family Sport and Leisure Practices. Qualitative Study Results

Abstract: The paper analyzes class determinants of sport practices of families (parents and children) within the theoretical framework of Pierre Bourdieu's class theory. The aim of the research was to characterize sport and physical recreation participation of respondents from upper and middle class (n=64) and their children, and to check whether sport participation is class-determined and whether this happens in accordance with correlation patterns indicated by Bourdieu with regard to the field of sport. Individual semi-structured in-depth interviews were applied. The research was carried out between December 2016 and March 2017 in Warsaw and Warsaw agglomeration. The results have revealed that the sport and physical recreation participation of both adults and children was congruent with the class patterns presented by Bourdieu in reference to sport practices. Family tradition and habits played a key role in taking a decision about selecting a physical activity for upper-class children. These children were involved in more types of sport practices than middle-class children, and even if both of these groups practiced the same sport, it was carried out in a different manner (e.g., less or more individualized, more costly, more closely supervised by the parents). The paper is concluded with the indication of the implications of the class-determined sports and recreational activities of the researched subjects.

Keywords: social class, family, sport, physical recreation, Pierre Bourdieu